

Е Р И Х Ф Р О М

Ако изкуството да бъдеш — изкуството
да съществуващ като цялостна личност —
се превърне във върховна цел на живота, настъпва
поврат и ние преминаваме
от нарцисстична себичност и еготизъм
към психическо и духовно щастие — от нагласата
„да имаш“ към тази „да бъдеш“.

ЕРИХ ФРОМ

Съдържание

Предисловие от Издателя	10
ПЪРВА ЧАСТ	19
1. За изкуството да бъдеш	20
ВТОРА ЧАСТ	33
2. Големите заблуди	34
3. Тривиален разговор	48
4. „Да няма усилие, да няма болка“	55
5. „Антиавторитаризъм“	59
ТРЕТА ЧАСТ	65
6. „Да желаеш едно нещо“	66
7. Да бъдеш буден	70
8. Да съзнаваш	76
9. Да се концентрираш	87
10. Да медитираш	95
ЧЕТВЪРТА ЧАСТ	105
11. Психоанализа и себеосъзнаване	106
12. Самоанализ	123
13. Методи на самоанализ	129
ПЕТА ЧАСТ	155
14. За културата на притежателния модус	156
15. За философията на притежателния модус	170
16. За психологията на притежаването	185
ШЕСТА ЧАСТ	201
17. От притежание към благоденствие	202

П р е д и с л о в и е

от Издателя

МЕЖДУ 1974 И 1976 ГОДИНА, докато работи върху книгата „Да имаш или да бъдеш?“ в дома си в Локарно, Швейцария, възрастният вече Ерих Фром написва далеч повече страници и глави, отколкото в действителност са използвани в книгата, издадена през 1976. Някои от тези глави се съдържат в настоящия том. Те са посветени изцяло на „Стъпките към битието“, които човек може да предприеме, за да усвои „изкуството да бъде“.

Фром маха главите за „Стъпки към битийния модус“ от ръкописа на „Да имаш или да бъдеш?“ малко преди набирането, защото смята, че книгата му може да бъде погрешно разбрана в смисъл, че всеки отделен човек трябва да се стреми *единствено* към духовно благоденствие чрез осъзнаване, развитие и анализ на самия себе си, без да променя икономическите реалности, които пораждат притежателния модус. Корените на масовото явление на ориентиране към „притежание“, типично за богатите общества, които имат всичко, трябва да бъдат търсени в икономическите, политически и социални реалности на съвременното индустриално общество, особено в организацията на труда и начините му на производство.

Независимо от факта, че нашата ориентация към притежание се корени в структурните дадености на днешната индустриална култура, преодоляването на

тези дадености се състои в преоткриването от човек на собствените му психични, интелектуални и физически сили и в неговите възможности за самоопределение. Поради тази причина „Стъпки към битийния модус“ се публикуват днес. Те имат за цел да бъдат ръководство за продуктивно себеосъзнаване.

Последните тенденции наистина ясно показаха, че осъзнаването, реализацията и развитието на човека почти винаги означават нещо различно от повишаване на субективните сили на дадената личност. Днес в широка степен индивидуалният нарцисизъм е засилен и неспособността да разсъждаваш и да обичаш (които според Фром са характерни за битийната ориентация) все повече се утвърждава, докато техниките за себеосъзнаване предлагат нови опори на ориентацията към притежание.

Следващото описание на някои от постановките, направени по-рано в „Да имаш или да бъдеш?“, е предназначено не да замести прочита на тази книга, а по-скоро да припомни на всички, които са я чели, най-важните моменти в нея.

Ерих Фром разбира алтернативите на притежателния и битийния модус като два фундаментални начина на съществуване или два различни вида отношение към себе си и към света, два различни типа структура на характера, като преобладаването на една от двете определя начина, по който дадена личност мисли, чувства и действа.*

Ако се изследват всички възможни пътища, по които човек може да насочи живота си, се стига до заключение

* Фром, Ерих. Да имаш или да бъдеш. София: ИК Кибеа, 1996, 37-38.

нието, че в последна сметка човекът се ориентира или към притежанието, или към духовното съществуване.

Какво в крайна сметка означава някой да насочи своя живот към притежанието?

Онзи, който се ориентира към притежанието като трайна нагласа, определя себе си, съществуването си, смисъла на живота си, начина си на живот в зависимост от онова, което има, може да има или може да има в повече. Днес почти няма нещо, което да не може да бъде обект на притежание и на желанието да го имаш: материални придобивки от всякакъв род – къщи, пари, акции, предмети на изкуството, книги, марки, монети и други неща, които пораждат „колекционерска страст“.

Хората също могат да станат обект на притежание или на желанието да ги имаш. Разбира се, не се казва, че някой притежава друг човек и го смята за своя собственост. Ние, хората, сме внимателни в това отношение и предпочитаме да казваме, че сме загрижени за другите и сме отговорни за тях. Но е добре известно, че който носи отговорност за другите, също така има и правото да се разпорежда с тях. Затова децата, сакатите, старците, болните и нуждаещите се от грижи, биват подчинявани като личности и смятани за контингент на съответния „благодетел“ – и тежко му, ако болният оздравее или детето поиска да решава само за себе си. Тогава ясно проличава преобладаването на притежателната ориентация.

Като че не е достатъчно, че други хора могат да бъдат „притежавани“, ами и ние самите също така подчиняваме живота си на придобиването на добродетели и почести. Всичко, което има значение за нас, е да бъ-

дем уважавани, да се ползваме с някакъв имидж, да притежаваме здраве, красота или „вечна“ младост и когато това вече не е възможно, тогава поне искаме да разполагаме с „опит“ или със „спомени“. Политически, религиозни и идеологически убеждения могат също така да бъдат придобити като собственост и да бъдат отстоявани с цената на кръвопролития. Всичко се поставя в зависимост от това дали човек притежава истината, или дали е в правото си.

По принцип всичко може да бъде обект на притежание, ако човек ориентира начина си на живот към притежанието. Въпросът е не дали човек има, или няма нещо, а дали същността му е ориентирана към това какво той или тя имат, или нямат. Насочеността към това да не притежаваш също е вид притежателна ориентация. Фром не пледира за аскетизъм; „битийната“ насоченост *не* е идентична с насочеността към „не-притежание“. Вечният въпрос се състои в това доколко имането или не-имането определят смисъла на живота на даден човек и собствената му идентичност. Често пъти е трудно да се направи разлика дали някой притежава нещо в притежателния модус на съществуване или да цитирам Фром, или „притежава, сякаш не притежава“. И все пак всеки бързо може да провери себе си, като се запита какво за него е от особена стойност, следователно да придобие впечатление какво би станало, ако той или тя бъдат лишени от онова, което смятат за важно или ценно: дали той или тя ще загубят почва под краката си и дали тогава животът им ще бъде лишен от смисъл. Ако не чувства никакво доверие в себе си или не притежава чувство за собствената си стойност (присъща само нему), ако живо-

тът и призванието загубят всякакъв смисъл, тогава човек определя съществуването си съобразно притежателна ориентация – да има хубава работа, послушни деца, добри отношения с другите, находчиви хрумвания, способност да се аргументира и т.н.

Човекът, ориентиран към притежание, винаги си служи с патерици, вместо със собствените си крака. Той използва външен обект, за да съществува, за да бъде себе си такъв, какъвто иска да бъде. Той или тя са самите себе си само доколкото *имат* нещо. Индивидът определя битието като субект съобразно имането на обект. Той или тя робуват на обекти, следователно – на обекта на притежание.

В същото време метафората за патериците, заместващи собствените крака, онагледява какво се има предвид с по-различната битийна ориентация. Също както човек има физическа възможност да разчита на себе си, която може да бъде заместена с патерици, ако се наложи, така той притежава психична способност да разчита на себе си: способност за обич, способност за съждение и за продуктивна дейност. Но също така възможно е човек да замести тези вродени психични сили с ориентация към притежание, така че тази способност за обич, съждение и продуктивна дейност да стане зависима от притежаването на обектите на притежанието, към които сърцето се стреми.

Обичта, разумът и продуктивната дейност са присъщи всекому психични сили, които възникват и се развиват само доколкото се практикуват; те не могат да бъдат консумирани, придобивани или притежавани като обекти на притежанието, а могат само да бъдат практикувани, упражнявани, допускани и представяни.

Противно на обектите на притежанието, които се изразходват с употребата, любовта, разумът и продуктивната дейност нарастват и се увеличават, когато бъдат споделени и използвани.

Битийната ориентация винаги означава, че жизнената цел на даден човек е насочена към собствените му психични сили. Човек признава, свиква и приема факта, че непознатото и странното в *самия него* и във външния свят са характерни за *самия него*. Научил това, той се опитва да влезе в по-пълноценна връзка със себе си и със заобикалящата го среда.

Фром започва „Да имаш или да бъдеш?“ с наблюдение, че днешната ориентация към притежание е масово явление, основавано върху икономическите и социални реалности на общество, което има твърде много и което следователно може да се поддаде на изкушение, то да бъде определяно и детерминирано от притежанието. Огромната загуба на собствени психични сили на индивидите може да се търси в структурните дадености на днешната икономика, днешното разпределение на труда и днешния социален живот.

Ако корените на съдбовното развитие на индивида трябва да бъдат търсени на първо място в социално-икономически обусловения жребий на днешния човек, тогава има смисъл да тръгнем от тези корени и да разберем индивида като неизбежно социализиран. Ето защо Фром е заместил главата „Стъпки към битийния модус“ със своите препоръки за структурна промяна. И ето защо усилията на индивида да премине от притежателна към битийна ориентация имат смисъл само ако тези усилия едновременно променят структурно неговото отношение. В творчеството, в организа-

цията на труда, в политиката и в общественото себеосъзнаване водещите ценности на социално-икономическия начин на живот трябва да се променят така, че човек наистина да може да почувства своите психични сили за разум, обич и продуктивна дейност и това, че тези сили нарастват с употребата им.

Нашият опит да постигнем себеосъзнаване и себе-развитие, да придобием поглед върху себе си и върху нашия свят, който наистина съответства на вътрешната и външната реалност, е свързан с освобождаване от досегашния социално-икономически начин на живот. И наистина „само до степенята, в която *практикуването* на живота е освободено от противоречията си и своята ирационалност, картата може да съответства на действителността“, казва авторът в „Да имаш или да бъдеш?“.

В настоящата книга Ерих Фром за пръв път посочва погрешните пътища към себеосъзнаването точно както ясно ги е разпознал и идентифицирал като такива преди години с целия патос на учител. Той предлага начини за добиване на себепознание и споделя с нас стъпките към битието, които самият той е практикувал всекидневно, като отдава голямо внимание на *самоанализа* като приложение на *психоанализата*.

Тъй като настоящата книга, публикувана тук за пръв път, не е подготвена за публикация от самия Фром, на места възникваше нужда от допълване както при разпределението и систематизацията на текста, така и на заглавията на отделните глави.

Райнер Функ,
Тюбинген, Германия, 1992